

УДК 343.1

ЗМАГАЛЬНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

Мирошніченко Ю.М., к. ю. н.,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольський державний університет

Стаття присвячена дослідженню становлення й розвитку інституту змагальності у вітчизняному законодавстві та кримінально-процесуальній доктрині, містить висновок щодо перспективи розвитку кримінального процесуального права.

Ключові слова: кримінальний процес, тип кримінального судочинства, змагальність.

Статья посвящена исследованию становления и развития института состязательности в отечественном законодательстве и уголовно-процессуальной доктрине и содержит вывод о перспективе развития уголовного процессуального права.

Ключевые слова: уголовный процесс, судопроизводство, состязательность.

Miroshnichenko Yu.M. THE COMPETITIVENESS OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE: PAST, PRESENT AND FUTURE

The article highlights the formation and development of the competition process in native legislation and criminal procedural law doctrine and contains a conclusion which provides the prospects for the development of criminal procedural law.

Key words: criminal procedure, type of criminal proceedings, competition.

Постановка проблеми. Основана на рівноправності сторін і розмежуванні основних процесуальних функцій, з плином часу змагальність стала однією з фундаментальних засад українського судочинства. Розробці актуальних проблем побудови змагального правосуддя присвячено чимало наукових досліджень останніх десятиліть. Однак явища і процеси сучасності, як і ті явища й процеси, які їм передували, так само як і ті, що виникнуть на їх основі в перспективі, неможливо пізнати поза історичним контекстом [1]. За словами видатного німецького філософа та вченого-енциклопедиста XVI–XVII ст. ст. Г. Лейбніца, «хто хоче обмежитися сьогоденням, без знання минулого, той ніколи його не зрозуміє» [2, с. 43].

Погоджуючись із тим, що сучасне кримінальне судочинство України ґрунтується на змагальних засадах і типологічно належить до публічно-змагального виду кримінального процесу [3], автор статті в пошуках додаткової аргументації цього висновку мав на меті зупинитися на окремих віхах становлення змагальності у вітчизняному законодавстві та кримінально-процесуальній доктрині.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на розмаїття типологічних підходів, у теорії судочинства виділяють два основні типи процесу: змагальний, який стосовно кримінального судочинства іноді іменують також обвинувальним, і розшуковий, або інквізиційний, чи слідчий. Такими є ідеальні моделі організації кримінально-процесуальної діяльності. Проте, як відомо, жодне позитивне право не знає абсолютно «чистих» процесів. «Чистий тип процесу, розшукового чи змагального, є теоретичне узагальнення. Установлений на ґрунті цього узагальнення той чи інший принцип процесу є критерієм для оцінювання окремих інститутів процесу в тому чи іншому вигляді, як вони існують у дійсності, і в тому

вигляді, як вони повинні бути організовані» [4, с. 300].

«Позитивне право зазвичай коливається між названими типами, то будуючи свої інститути за началом процесу змагального, то наближаючи їх до порядку розшукового» [4, с. 22–23]. Ступінь наближення чинного законодавства до тієї чи іншої ідеальної моделі судочинства неоднаковий на різних етапах розвитку суспільства й залежить від національних традицій, економічних, політичних, соціальних умов, у яких відбуваються певні процеси на сьогодні та які визначають співвідношення між приватним і публічним началами в конкретній правовій системі. У юридичній літературі, як правило, ідеться про три історичні форми кримінального судочинства: 1) приватно-обвинувальну, притаманну рабовласницькому й ранньофеодальному державному устрою; 2) розшукову, яка була характерною для Середньовіччя й досягла свого апогею в період крайнього абсолютизму; 3) публічно-змагальну, започатковану в епоху буржуазно-демократичних перетворень, що зумовили появу якісно нового процесу, націленого на гармонізацію публічних і приватних інтересів у сфері кримінального судочинства, співвідношення яких визначається історичними умовами розвитку суспільства й залежить від панівного державно-політичного режиму.

Як зазначають вітчизняні дослідники, початком становлення судового процесу з елементами змагальності в українських землях вважається здійснення суду в Руській державі на основі звичаєвого права, що сформувалося шляхом консолідації переконань і традицій, церковних статутів і Закону Руського й Руської правди. Продовження давньоруських традицій обвинувально-змагального судового процесу відобразилося в процедурі розв'язання конфліктів на теренах Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського,

Запорізької Січі та Гетьманщини. Розвиток і втілення буржуазних теорій побудови держави, домінування приватної власності на засоби виробництва, перехід до капіталістичного способу господарювання зумовили необхідність централізації систем судочинства Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій і відповідних змін у процедурі судового розгляду спорів, які торкнулися і змагальності сторін [5, с. 9–10].

Так, зокрема, знаковою подією в правовому житті Російської імперії, до складу якої входила більшість українських земель, стало прийняття Судових Статутів 20 листопада 1864 року, які І. Михайловський називав «дорогоцінним вкладом в історію російської цивілізації» [6, с. 69]. Складовою цього правового пам'ятника є Статут кримінального судочинства (далі – СКС), де вперше в кримінальному процесі Росії серед інших ліберальних засад правосуддя відображено принцип змагальності. І попри те, що розшукове за своєю сутністю попереднє розслідування характеризувало процес як змішаний, наявність елементів змагальності на стадії судового провадження була очевидною. Проголошувалася рівність прав сторін обвинувачення й захисту. При цьому сторона захисту мала певні преференції: за судового змагання сторін право останнього слова як по суті справи, так і з кожного спірного предмета завжди надавалася підсудному або його захисникові; мовчання підсудного не могло розцінюватися як визнання ним своєї вини; голова суду був зобов'язаний надавати кожному підсудному всілякі засоби до виправдання. Підсудного, котрий не визнавав провини, голова суду під час розгляду кожного доказу мав питати, чи не бажає він на своє виправдання надати які-небудь пояснення або спростування.

Розмежувати функції учасників процесу та гарантувати незалежність і безсторонність суду були покликані норми, що визначали повноваження останнього. Так, наприклад, судова палата могла приступити до розгляду обвинувального акту не інакше як за письмовою пропозицією прокурора. Голова суду, керуючи ходом судового слідства, спостерігав за порядком пояснень, заперечень та зауважень і усував у дебатах усе, що не мало прямого стосунку до справи, не допускав образливих для будь-якої особи вигуків, зупиняючи всякого, хто в судовому засіданні насмілювався висловлювати схвалення або несхвалення чиїхось показань чи пояснень. У разі потреби відновити обставини, неправильно викладені сторонами, або істинний зміст закону, що неточно ними витлумачений, голові суду заборонялось у своїх поясненнях виявляти власну думку про вину або невинуватість підсудного чи наводити обставин, що не були предметом судового змагання.

Судова реформа 1864 року викликала значний інтерес до проблеми змагального судочинства вчених-процесуалістів, серед яких Л. Владимиров, Ю. Глазер, Н. Елачич, П. Люблінський, І. Михайловський, С. Познишев, М. Розін, Н. Сергійвський, В. Случевський, Д. Тальберг, І. Фойницький та ін. Сутність змагального процесу розглядалася ними як

«... спір про право двох рівноправних сторін перед третьою особою – суддею» [7, с. 23].

Характеризуючи процесуальний закон того періоду, М. Духовской писав: «Проведення обвинувального начала в нашому кримінальному суді бачимо ми в такому: 1) обвинувальна влада відділена від судової; 2) підсудний на судовому слідстві вже не об'єкт дослідження, а рівноправна сторона, має право й можливість надавати докази, для цього запроваджено інститут захисту; 3) засідання та всі слідчі дії ведуться в присутності сторін; 4) роз'яснюється справа за посередництвом змагання між сторонами, які можуть надавати докази, заперечувати супротивнику; 5) перегляд справи може лише бути на прохання сторін» [8, с. 140–141].

Дореволюційна правова наука виробила актуальну й сьогодні тезу щодо внутрішньої процесуальної єдності кримінально-процесуального та цивільного процесуального права, яка послугувала підставою для відмови від протиставлення публічного характеру кримінального процесу змагальному порядку його організації й, відповідно, визнання можливості застосування змагального типу судочинства в кримінальних справах [9, с. 10]. За образним висловом В. Случевського, змагальне начало становило душу тогочасного як цивільного, так і кримінального процесів [10, с. 65]. Щоправда реформування судочинства відбувалося доволі повільно, у різних адміністративно-територіальних утвореннях у різний час. Зокрема, Округ Київської Судової Палати, за даними С. Вікторського, був відкритий лише в 1880 році, а загальним процесуальним законом для всієї Росії Судові Статути стали на початку ХХ ст. [11, с. 64]. Однак зміна політичного режиму внаслідок Лютневої революції та Жовтневого перевороту 1917 року зумовила докорінні зміни соціального буття загалом і правової реальності зокрема.

У період існування УНР, Гетьманської держави, УНР часів Директорії (1917–1920 рр.) в основу організації й діяльності судових органів (за винятком надзвичайних (військових) судів) були покладені здебільшого судові статuti Російської імперії 1864 р. в їх первинній редакції. Деякі новели в кримінально-процесуальному праві, що вносилися до СКС 1864 р., не руйнували головні засади цього фундаментального правового акта в галузі судочинства [12, с. 73–74]. Проте короткотривалий період існування самостійної Української держави завершився перемогою більшовизму, установленням на українських землях диктатури пролетаріату, відмовою від приватної на користь колективної форми власності, що зумовило кардинальні зміни у співвідношенні між публічним і приватним, особистим і колективним у всіх царинах життєдіяльності суспільства. Відповідно, і в кримінальному процесі почався крен у бік розширення публічного начала, упровадження розшукових методів кримінально-процесуальної діяльності.

Першим кодифікованим джерелом радянського кримінально-процесуального права в Україні став Кримінальний процесуальний ко-

декс (далі – КПК) УСРР 1922 року. З метою приведення республіканського законодавства у відповідність із Основами кримінального судочинства Союзу РСР 1924 року, в Україні приймається КПК 1927 року, який із відповідними змінами й доповненнями діяв аж до 1960 року. Попри те, що ці законодавчі акти формально базувалися на процесуально-правових інститутах, запроваджених СКС 1864 року, відмова від ліберально-демократичної форми процесу не викликала сумнівів. Кодекси 1922, 1927 років ще зберігали поняття «сторони» кримінального процесу, але вже не згадували про змагальність як рушійну силу кримінального процесу. Не було й прямої норми про рівність прав сторін, на суд перекладалися окремі функції кримінального переслідування. Відтак оцінка КПК УСРР 1922 року як правового акта, що закладав фундамент демократизації кримінального процесу, а тим паче проголошував принципи змагальності чи рівноправності сторін, є дещо перебільшеною [13]. Хоча не можна не погодитися з тим, що КПК УСРР 1922 року був більш ліберальним за КПК УРСР 1927 року, доповнений положеннями, які вказували на тенденцію посилення впливу держави на суспільство. Чого варту, наприклад, заборона судовим органам відмовляти в прийнятті до свого провадження або припиняти кримінальне переслідування щодо суспільно небезпечного діяння на тій підставі, що в кримінальному законі не вказано ознак цього діяння.

Загалом діяльність вищої політичної влади 1920-х – 1930-х років була направлена на формування каральної системи диктатури пролетаріату, напрацювання нормативно-правової бази, яка давала б змогу широко проводити репресії, використовуючи позасудові та судові органи, розглядаючи справи про контрреволюційні, посадові й інші злочини [14]. Епоха сталінізму як тоталітарна система влади породила потворні явища у сфері кримінального судочинства. Узяті хоча б постановами ЦВК РСР від 01.12.1934 року та 14.09.1937 року, якими в КПК союзних республік уносилися зміни щодо порядку розслідування та розгляду справ про терористичні організації й терористичні акти проти працівників радянської влади, а також справ про контрреволюційне шкідництво й диверсії. Розслідування таких справ мало бути закінчено в строк не більше десяти днів. Обвинувальний акт вручався обвинуваченим за одну добу до розгляду справи в суді, слухання якої відбувалося без участі сторін. Оскарження як вироків, так і клопотання про помилування не допускалося. Вирок до вищої міри покарання приводився у виконання негайно після його винесення.

Усе це не могло не зумовити зміни орієнтирів у кримінально-процесуальній доктрині. Радянський період розвитку процесуальної науки відзначається загостренням дискусії довкола сутності змагальності в кримінальному процесі соціалістичного зразка. І хоча, за словами І. Петрухіна, у ті похмурі часи закони відігравали роль декоруму, усе ж логічним шляхом із них можна було вивести і презумпцію невинуватості, і право обвинува-

ченого на захист, і змагальність. Послідовним прихильником побудови кримінального процесу на засадах змагальності був видатний продовжувач гуманістичних традицій дореволюційної правової науки М. Строгович. Протягом багатьох десятиліть він безкомпромісно боровся з тими, хто заперечував змагальність, учений знайшов ефективний спосіб опору режиму: писав не про те, як є, а про те, як має бути. Напередодні судової реформи 1958–1961 років правові погляди різко поляризувалися: з одного боку – радикал-реформатори С. Голунський, М. Чельцов та ін., а з іншого – «консерватор» М. Строгович. Перші відкидали «застарілі догми буржуазного права» – презумпцію невинуватості, змагальність тощо, тоді як М. Строгович прагнув відродити дореволюційні ліберально-демократичні правові інститути [15].

Визначальною подією закінчення ери сталінізму й важливим кроком на шляху лібералізації кримінально-процесуального права стало ухвалення в грудні 1958 року Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, демократичний характер яких виражається в таких положеннях, як недоторканність особи; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів і підкорення їх тільки закону; гласність судового розгляду; безпосередність, безперервність і усність судового розгляду; рівність прав його учасників; забезпечення обвинуваченому права на захист; оцінювання доказів слідчим, прокурором, суддями за їхнім внутрішнім переконанням. Ці та інші новели кримінально-процесуального законодавства змусили навіть такого послідовного противника принципу змагальності, як С. Голунський, визнати: «... якщо під змагальністю розуміти таку побудову процесу, за якої обвинувачений має право на захист і є повноправним суб'єктом процесу, а не безправним об'єктом дослідження, під час якого всі учасники судового розгляду: обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, цивільний позивач і відповідач – користуються рівними правами з подання доказів, участі в дослідженні доказів і заяві клопотань, то треба визнати, що принцип змагальності в цьому сенсі виражений в Основах більш широко й чітко, ніж у законодавстві, що діяло раніше» [16, с. 58].

На базі Основ були прийняті КПК союзних республік. У цей період різні аспекти проблеми змагальності в кримінальному процесі досліджують В. Даєв, Т. Добровольська, Я. Мотовиловкер, І. Перлов, М. Полянський, А. Рівлін, В. Резепов, В. Савицький, Л. Шифман, А. Ципкін, М. Якуб та ін. Аналіз тогочасних наукових робіт засвідчує, що в теорії радянського кримінального процесу принцип змагальності не раз піддавався критиці. При цьому вказувалося на штучність змагальної конструкції процесу, на неправильність протиставлення сторін, нарешті, на буржуазний характер розглянутого принципу, що виходить із надання сторонам формальної рівності як засобу здійснення правосуддя [17, с. 40]. Так, опонуючи М. Чельцову, котрим був висловлений погляд, згідно з яким змагальність – тільки зовнішня форма, а не принцип кримінально-

го процесу, М. Полянський стверджував, що зводиться змагальність до форми, до простого твердження, що процесуальна змагальність означає «боротьбу» сторін, спір між ними, значить вихолощувати з форми змагальності її зміст, що становить вимогу, з якою одна сторона звертається до суду і яка нею підтримується, і ті заперечення, з якими виступає інша сторона. Не вважати змагальність принципом кримінального процесу не можна, розглядаючи кримінальний процес як діяльність, спрямовану на встановлення істини у справі [18]. П. Єлькінд, у свою чергу, висловлює подив із приводу оцінювання змагальності як інституту буржуазного судочинства, у якому проголошується і гласність процесу, і право на захист, і низка інших принципів. Виняток же в цьому сенсі робиться тільки для змагальності [19, с. 55]. Проте визнання більшістю правознавців змагальності як одного з основоположних начал кримінального процесу прямо відображено в кримінально-процесуальному законодавстві. КПК 1960 року, попри його незрівнянно більш прогресивний характер, відмовився від категорії «сторін» і, як і раніше, не містив формулювання принципу змагальності. Однак це не завадило подальшим науковим розробкам у галузі змагального судочинства. Уважалось, що та обставина, що в законі відсутні спеціальні терміни, які позначають змагальність і презумпцію невинності, аж ніяк не висловлює негативного ставлення законодавця до цих категорій. Істотно не те, позначено або не позначено певне явище особливим терміном, а те, що воно реально закладено в праві й відображено в законі. Поняття відображає, термін позначає; номенклатура слова не здатна змінити сутності поняття, писав І. Тирічев [20, с. 14].

Перебудова державно-політичного устрою внаслідок розпаду СРСР не могла не призвести до оновлення кримінально-процесуального права. Тією чи іншою мірою дослідженню проблем змагальності, вивченню окремих сторін кримінально-процесуального доказування на основі принципу змагальності сторін, висвітленню складнощів його реалізації, визначенню завдань суду в змагальному процесі приділяється увага в роботах українських і зарубіжних представників пострадянської процесуальної та криміналістичної науки, серед яких Р. Багдасаров, Є. Галоганов, С. Даровських, О. Єгоров, Є. Карякін, Є. Коваленко, В. Коновалова, О. Кочеткова, І. Пікалов, О. Кузнецова, А. Ларинков, М. Лукічев, Т. Мірошніченко, М. Михеєнко, В. Молдован, В. Нор, Н. Панько, А. Плашевська, О. Пилюк, О. Рибінська, К. Рябцева, О. Самоходкіна, Е. Сафонов, В. Смирнов, Н. Соколовська, В. Сисков, Ю. Хоматов, О. Чичков, В. Шибіко й ін.

Конституційне закріплення принципу змагальності (1996 рік) дало істотний поштовх до розвитку кримінального процесуального законодавства України. Так звана «мала судова реформа» (2001 рік) приводить процедуру судового розгляду кримінальних справ у відповідність із конституційними засадами судочинства. У пакеті новаторських законів – Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від

21.06.2001 р. № 2533, яким запроваджується принцип змагальності, відбувається розмежування функцій обвинувачення, захисту й вирішення справи між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, суд виключається з переліку суб'єктів, на яких покладено обов'язки щодо збирання доказів для встановлення обставин справи.

Розвиток інституту змагальності на законодавчому рівні пожвавив інтерес науковців до цього правового феномена. Окремим аспектам змагальності присвячені дисертаційні роботи В. Гринюка, М. Ноздріної (2004 рік), В. Маляренка (2005 рік), М. Маркуш (2006 рік), С. Ковальчука, В. Навроцької (2007 рік), С. Луніна (2011 рік), у яких досліджуються закономірності розвитку змагальності, визначається структура принципу змагальності та його співвідношення з іншими засадами кримінального судочинства, пропонуються механізми реалізації принципу змагальності на різних стадіях кримінального провадження тощо.

Завершальним етапом остаточного переходу національного судочинства на змагальні начала стало ухвалення Верховною Радою України КПК України 2012 року. Віднині кримінальне провадження в Україні здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів. Декларовано, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав. Установлено, що під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту й судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службу особу. При цьому повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом до суду та підтримання державного обвинувачення в суді здійснюється прокурором, а захист – підозрюваним, обвинуваченим, його захисником або законним представником. У свою чергу, суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків.

Отже, законодавець закріпив класичні наукові уявлення про сутність змагальності, яку ще півстоліття тому М. Строгович визначив як таку побудову судового розгляду, коли обвинувачення відокремлене від суду, що вирішує справу, і коли обвинувачення й захист здійснюються сторонами, наділеними рівними правами для обстоювання своїх тверджень і оспорювання тверджень супротивної сторони, причому обвинувачений (підсудний) є стороною, яка користується правом на захист; суду ж належить керівництво процесом, активне дослідження обставин справи та вирішення самої справи [21, с. 149].

Така дефініція є й тепер прийнятною і достатньою для з'ясування сутнісної характеристики змагальності. Інші інтерпретації цього поняття не відрізняються оригінальністю. Значно більший інтерес становить до-

слідження окремих елементів його змісту, до якого в теорії кримінального процесу традиційно включають таке: розподіл основних процесуальних функцій (обвинувачення, захисту, вирішення справи); рівність процесуальних прав сторін; роль суду в кримінальному провадженні. Поза всяким сумнівом на вістрі наукової дискусії протягом багатьох років буде залишатися визначення місця суду в змагальному процесі, ще багато списів буде зламано довкола меж його доказової активності, його ролі в установленні істини в кримінальному провадженні, тобто всього того, що не давало спокою процесуалістам багатьох попередніх поколінь.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що змагальне судочинство в Україні має давнє історичне коріння, а отже, побудова вітчизняного кримінального процесу на засадах змагальності – це не просто рецепція західної правової доктрини, не данина європейській процесуальній традиції, не нав'язане ззовні чи сліпо запозичене, а іманентно властиве в силу історичної зумовленості правове явище, поглиблення змагальних засад судочинства – вимога часу й перспектива розвитку процесуального законодавства, удосконалення якого немислимо без усвідомлення історичного досвіду його становлення, адже правовий порядок, спостережуваний нами в певний момент, є закономірним продуктом усієї попередньої історії цього народу. У його минулому можуть бути виявлені причини, з яких суспільний лад прийняв ту, а не іншу політичну та юридичну форму. Тому юрист повинен звернутися до історії права, яка пояснює йому, як склався чинний правовий порядок, допоможе йому краще пізнати чинне право, нарешті, дасть йому тверду опору для його реформаторських прагнень [22, с. 785].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамитов С.А. Единство исторического и логического подходов в познании права / С.А. Абрамитов // Сиб. юрид. вестн. – 2001. – № 2. – С. 4–6.
2. Тарунин Е.Л. Мысли о науке и жизни : [науч. пособ.] / Е.Л. Тарунин, В.И. Яковлев ; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2011. – 362 с.
3. Мирошніченко Ю.М. Коротка типологічна характеристика українського кримінального судочинства / Ю.М. Мирошніченко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 8. – С. 125–130.
4. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство : [пособ. к лекциям орд. проф. Императ. С.-Петербург. ун-та Н.Н. Розина] /

Н.Н. Розин. – 2-е изд., измен. и доп. – СПб. : Изд. юрид. книж. склада «Право», 1914. – 547 с.

5. Лунін С.В. Принцип змагальності як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.В. Лунін – К., 2011. – 22 с.
6. Михайловский И.В. Об уголовном суде. По поводу предстоящей судебной реформы / И.В. Михайловский. – Нежин, 1899. – 92 с.
7. Тальберг Д.Г. Русское уголовное судопроизводство : [пособ. к лекциям] / Д.Г. Тальберг. – К., 1889. – Т. 1. – 1889. – 318 с.
8. Духовской М.В. Русский уголовный процесс / М.В. Духовской. – М., 1910. – 448 с.
9. Щеглова Е.С. Концепция состязательности в российской правовой мысли конца XIX – начала XX веков : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е.С. Щеглова. – Владимир, 2007. – 26 с.
10. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство-судопроизводство / В.К. Случевский. – СПб., 1913. – 670 с.
11. Викторский С.И. Русский уголовный процесс / С.И. Викторский. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1912. – 439 с.
12. Маларенко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : [моногр.] / В.Т. Маларенко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
13. Гончаренко В. Право УССР в период новой экономической политики (1921–1929) / В. Гончаренко // Право Украины. – 2013. – № 1. – С. 313–330; Актуальні питання кримінального процесу України : [навч. посіб.] / [Є.М. Блажівський, І.М. Козьяков, О.М. Толочко, С.С. Мірошніченко, Г.П. Власова та ін.] ; за загал. ред. Є.М. Блажівського. – К. : Нац. акад. прокуратури України ; Центр учбової літератури, 2013. – 304 с.
14. Місінкевич Л.Л. Законодавчі засади репресивної політики радянської влади в Україні в 20–30-ті рр. XX століття / Л.Л. Місінкевич // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1 (45). – С. 5–14.
15. Петрухин И.Л. Состязательность и правосудие: к 100-летию М.С. Строговича / И.Л. Петрухи // Государство и право. – 1994. – № 10. – С. 128–137.
16. Строгович М.С. О состязательности и процессуальных функциях в советском уголовном судопроизводстве / М.С. Строгович // Правоведение. – 1962. – № 2. – С. 106–114.
17. Алексеев Н.С. Очерк развития науки советского уголовного процесса : [моногр.] / Н.С. Алексеев, В.Г. Даев, Л.Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 163 с.
18. Полянский Н.Н. К вопросу о юридической природе обвинения перед судом / Н.Н. Полянский // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 105–115.
19. Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П.С. Элькин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 142 с.
20. Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса : [учеб. пособ.] / И.В. Тыричев. – М., 1983. – 79 с.
21. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 1968. – 470 с.
22. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Изд-е Бр. Башмаковых, 1912. – 805 с.